

Усачова Катерина Сергіївна,
доцент кафедри правничої лінгвістики
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат філологічних наук

СПЕЦИФІКА ВЖИВАННЯ ПИТОМОЇ ТА ЗАПОЗИЧЕНОЇ ЛЕКСИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПРАВОВИХ ПОНЯТЬ

Однією зі значних проблем використання мови у професійній, зокрема правовій, діяльності є недостатньо точне розуміння фахівцем лексичного значення слова, вжитого у науковому, діловому, чи нормативному тексті. Серед мовних причин таких помилок можна назвати недостатню термінологічну розробленість певної фахової мови (напр., наявність багатозначних термінів), проблеми формулювання дефініцій, наявність серед фахової лексики однієї професійної галузі омонімів та паронімів, а також паралельне існування кількох слів на позначення одного поняття – тобто, синонімів.

Проблема наявності слів-синонімів у професійній сфері набула поширення в українському мововжитку переважно у зв'язку зі впливом інших мов (як наслідок соціально-політичних факторів розвитку України), адже найчастіше синонімія у фаховій мові виникає внаслідок співіснування запозиченого та українського слів, хоч інколи синонімія буває викликана також співіснуванням одночасно кількох українських відповідників на позначення одного поняття.

Метою розвідки є аналіз паралельного використання питомого й запозиченого слова на позначення одного поняття правової сфери та визначення потенційних проблем такого слововжитку.

Явище синонімії є природнім для мови, збагачує словниковий запас мовця, дає можливість висловити усі нюанси думки, є важливим елементом образності мовлення. Проте у професійній сфері недоречно вживання синонімів може призводити до різночитань у фахових текстах (що особливо небезпечно у юридичній практиці) у зв'язку з нерозумінням або неповним розумінням лексичного значення одного зі слів, особливо, якщо мова йде про абсолютні синоніми, утворені паралельним існуванням іншомовного та питомого слів.

Наприклад, аналіз вживання абсолютних синонімів «самогубство» та «суїцид» засвідчує порівняно однакове розповсюдження обох слів у мовленні, проте контекст використання кожного варіанта порівняно специфічний: слово «суїцид» вживається з виразними психологічними (психіатричними) асоціаціями, тоді як слово «самогубство» має більш широкий контекст вживання та тяжіє

до розмовності, що пов'язано зі зрозумілістю для пересічного мовця внутрішньої форми слова. Видається логічним, що для використання у нормативно-правових текстах було вибрано саме слово «самогубство», тоді як слово «суїцид» не вживається взагалі.

Більш складним випадком співіснування абсолютних синонімів є слова «тюрма» та «в'язниця». Аналіз частотності вживання засвідчує перевагу слова «тюрма». Частково це можна було б пояснити двомовністю більшості сучасних українців та бажанням вибрати слово, яке більш звичне, адже ближче до російського аналога – «тюрьма». Проте у Російсько-українському словнику правничої мови (за ред. акад. А. Кримського), виданого 1926 року, перекладними відповідниками російського слова «тюрьма» є «тюрма, в'язниця, темниця» [4, с. 291]. Таку ж синонімічність мають перекладні відповідники слів «тюремный» – «в'язничний» / «тюремний»; «тюремщик» – «тюремник» / «в'язничник» [4, с. 291]. З іншого боку, термін «одиначная тюрьма» має тільки один з варіантів наведених синонімів: «самотнє ув'язнення» [4, с. 291], що може вказувати на асоціацію слова «в'язниця» з дією, тоді як слово «тюрма» має конотації місця. Підтвердженням цієї думки є переклад інших двох термінів: «тюремное заключение» як «ув'язнення» / «замкнення у в'язницю»; «тюремная стража» як «тюремна сторожа» / «тюремна варта» [4, с. 291].

Наведені особливості використання обох слів можна зрозуміти, якщо розглянути їхню етимологію. Слова «в'язниця» походить від праслов'янського слова з імовірним вихідним значенням «вузький», «в'язати» [2, с. 442]. Слово «тюрма» походить від запозиченого через польську мову із середньовісньонімецької мови слова «turm» – «вежа» (за іншою версією слово походить із давньотюркської мови) [3, с. 695].

Слово «в'язниця» належить до успадкованої (спільнослов'янської) лексики та розуміється як місце або спосіб обмеження когось або чогось, воно не потребує додаткового тлумачення. Слово «тюрма» менш зрозуміле для мовця та мало б використовуватися більш обмежено. Проте зіставлення визначень обох слів у тлумачному словнику засвідчує іншу ситуацію: «в'язниця» – це «приміщення де тримають в'язнів» [1, с. 214]; тоді як «тюрма» – це й «місце ув'язнення, будівля, де перебувають особи, засуджені до позбавлення волі, або які знаходяться під судовим слідством», і «місце, проживаючи в якому хтось зазнає утисків, гноблення» [1, с.1488].

Таким чином, слово «тюрма» семантично більш широке, надається до різних варіантів використання та, значною мірою завдяки менш очевидному внутрішньому значенню слова, сприймається як щось більш абстрактне. Це підтверджується також наявністю відповідної фразеології саме з цим словом («поволочити по тюрмах», «тюрма плаче за кимось» тощо). Тоді як слово «в'язниця» сприймається як щось семантично вузьке, конкретне, не в останню чергу саме завдяки очевидному внутрішньому змісту слова.

Характерно, що в сучасних нормативно-правових актах слова «тюрма» та «в'язниця» не вживаються. На позначення відповідного поняття у Кримінальному кодексі України та Кримінальному процесуальному кодексі України вживається сполука «установа виконання покарань» (а також «кримінально-виконавча установа» в контексті з доповненнями виду установи). Як специфічний синонімічний відповідник може також вживатися сполука «місце позбавлення волі». Проте в Юридичній енциклопедії 1998 року за ред. Ю. С. Шемшученка слово «тюрма» подається як термін, із поясненням його відсутності у чинному законодавстві реформуванням пенітенціарної системи України з метою «обмеження практики застосування позбавлення волі як виду покарання» [5]. Слово «в'язниця» в Юридичній енциклопедії подається як прямий синонім (через кому після головного слова «тюрма»).

Не зважаючи на сучасну неофіційність слів «тюрма» та «в'язниця» у правовій сфері, вони залишаються найбільш розповсюдженими у практиці використання (зокрема фахівцями галузі), цілком зрозумілими для користувачів та становлять зручну основу для творення похідних слів. Проте навіть попри усталену традицію вживання обох слів як абсолютних синонімів та повне засвоєння запозиченого слова «тюрма» в українську мову, проблеми співіснування та неточного розуміння значень питомого та запозиченого слів на позначення одного поняття залишаються, що засвідчує розповсюджена калька з відповідного російського терміна «тюремное заключение» – «тюремне ув'язнення», в українській мові така сполука є плеоназмом.

Отже, працюючи з професійною лексикою фахівцям кожної галузі необхідно враховувати не тільки суто професійні проблеми аналізу понять та формування наукових визначень, але й суто лінгвістичні проблеми існування слів як мовних одиниць, а також соціальні аспекти мовлення, наприклад, тривала звичка вживати певні слова на позначення певних явищ помітно впливає на використання термінології та професійної лексики. Подібна робота потребує не

тільки мовної гнучкості, але й глибокого знання та розуміння української мови та процесів її функціонування та розвитку.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укладач і головний редактор В.Т.Бусел. К., Ірпінь: ВФТ «Перун», 2007. 1736 с.
2. Етимологічний словник української мови. Т.1. К., «Наукова думка», 1982. 634 с.
3. Етимологічний словник української мови. Т.5. К., «Наукова думка», 2006. 704 с.
4. Російсько-український словник правничої мови / Головний редактор: акад. А. Ю. Кримський. Київ, 1926. 322 с.
5. Юридична енциклопедія: В 6 т. К.: «Укр. енцикл.», 1998. URL: <https://cyclor.com.ua/content/view/330/43/>

Юлдашева Світлана Анатоліївна,

професор кафедри правничої лінгвістики
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат філологічних наук, доцент

СЕМАНТИЧНА ДИНАМІКА ТЕРМІНА «КОНСТИТУЦІЯ»

У спеціальній довідковій літературі походження слова “конституція” пов’язують з латинським “constitutio”, що в перекладі на українську мову означає “устрій, встановлення”. Одним із перших, у сучасному розумінні, термін “конституція” почав вживати відомий французький філософ Шарль Луї Монтеск’є, зокрема, використовуючи його для характеристики державного ладу тогочасної Великої Британії.

Аналізуючи історичний розвиток семантики терміна «конституція» хронологічно від Римської імперії до часів існування Запорозької Січі, помітно, що, при запозиченні його польською, руською, а згодом українською мовами, відбувається процес омонімічного розгалуження. Спочатку термін «конституція» запозичується польською мовою зі значенням «акт, постанова, закон», у Польському Королівстві виокремлюється семантично більш конденсований варіант тлумачення цієї лексеми саме як юридичного терміна: коронна конституція – закон більшої, порівняно з іншими, юридичної сили. Тобто фактично повторюється розрізнення, що відбулося і в латинській мові. Якщо порівняти визначення терміна «конституція» в Давньому Римі у часи республіки – «державні акти, що відрізнялися за формою та порядком прийняття», та в